

ERROMA ETA EUSKAL KULTURA

KULTURA

— Euskaldunek Pirenee mendietan, Naparroa'ko ifaraldean. Bizkaia n eta Gipuzkoa'n, bizi izan ziran bizi-bide onez eta euren nortasunik batere galdu gabe; baña Araba eta Naparroa'ko egoaldeen ez ziran gauzak berdein gertatu... Eraso aundiagoak jaso zituzten bai erromatarren aldetik eta baita indoeuropeotan-en aldetik ere. Auek. erri osoak etorri ziran guregana emen bertan gelditzeko asmo sendoakin: en-omatare-
rek. ordea. ez ziran orrela erri osoak etorri, gudari, merkata-
ri eta funtzionariak baizik.

— Baña, euskaldunek parte artu zuten erromatarren burruketan...

— Bai, Sei Gudaroste bereziak (Cohorte Miliaria Equitata), milla gudari bakoitza, izan genduzen eun urtez baiño luzaroago... Baita Sertorio'ren aide jarri ere onek Pompeyo'-rekin izan zuen burruka artan. Sertorio'k galdu eta galtze orren ondorioa izan zan Pompeyo'k Kalagurris erretzea 72 urte Jesus jaio aurretik. Arlosa baten ikusi degu nola kalagurritar batch bere burua iltzen duen, Sertorio il ondoren. Kalagurris erretzea Pompeyo ren Metelo jeneralak egin zuan.

— Lugdunum Convenarum ere burruka orren ondorena izango zan.

— Pompeyo'k berak bildu zitun gaztelu orretan (gaur egun St. Bertrand de Comminges) eta bere landatan, Pirenee gallurrean arapatu zitun Sertorio aldeko euskaldun guztiak. Lenago ere esanda daukagu mendiak erriak bereisten ditula eta banatzen: artzaiak. ordca, batu egiten ditu. Pirenee mendiak ere berdin: beti batu izan ditu bi aldeetako euskaldunak. Banaketa Erroma'k egin zuan, bien arteko muga Pirenee mendian gallurrez-gallur ipiñi zuen egunean...

— Urte askoz berandugo, berdin egin zuan Napoleon'ek.

— Bai, baña, erromatarrek ez ziran lenengo zatiketa orrekin baretu eta beste bat egin zuen egoaldeko euskaldunekin: Naparroa eta Gipuzkoa (Vascones edo vasconizatuak) Zaragoza'ra eta Araba Bizkaia'rekin, Cluny'ra (Burgos'era). Eta zatiketa au dirau oraindik Elizan: Naparroa eta Gipuzkoa Zaragoza'ra eta Bizkaia eta Araba, Burgos'era. Bi Gongotzai edo Arzobispo euskaldunentzat: Bata Zaragoza'koa eta beslea Burgos'koa. Iruña'n bearko luke euskaldun guztien Gongotzaia.

— Etsaia garaitzeko, lenengo zaititu.

Reconstrucción de volúmenes de la villa romana de Almenra de Adaja (Valladolid), según Cruz Fernández Castro.

— BASERRI edo BASETXE (ATALAK). LIEDENA (NAPARRO)

Plano parcial de las edificaciones de la villa romana de Liédena (Nay.) según Taracena.

— Orixe egiten zuen Erroma'k zatitu eta berarekin geiago low; orretarako izendatzen zituen Cives Romani, abantalla gurtiekin. Dana dala, auxe eduki bear da begien aurrean, gauzy bat dala erromatarren bizitza ofiziala, zergak ordaintzea... eta beste hat erriak segi zezakean bizitza, oitura, erlijioa eta abar.

Fundus eta Ager

— Nekazaritza arloan, Erroma'k berrikuntza bat darama Eruopa'ko baztarretara Fundus eta Ager auekin eta, bereizki, Ebro-ballara eta here ingumarietara.

— Eta. zer da Fundus bat?

— Lur eta etxe biak alkarrekin, nekazaritza aurrera eramateko. Ori zan oraingo "inversio" baten antzeko. Fundus batek nagusi bat du aren jabe. Arazo onen asieran, Erroma'ko jende aberatsak, euren diruak zaintzeko, lurak erosten zituzten eta erdian eurentzako etxea jaso eta langilleentzako etxetxo batzuek. Geienetan nagusia Erroma'n bizi izaten zan: beste batzuetan, berriz, "Villa" ere esaten zitzaion, jauregi antzeko Fundus orren baserri-etxeari. Lurak etxerik ez zuenean, orduan, Ager esaten zitzaion.

— Nolako lurak bear ziran Fundus bat osatzeko?

— Garia ercitzeko zati bat, maztegiak ardoa ateratzeko, olio sortzeko arboledia, belartegiak. mendiak, iturriak eta errekek, bide zabal baten ondoan eta uri bat gertuan, emaitzak saltzeko... Nagusiaren etxean ura ugari eta pizkina beroak (terma), arkupe edenak, danetariko gela sailla. Dei Manes (Etxeko Jainkoak) gurtzeko kapera batekin...

— Zer neurri zeukaten Fundus oiek?

— Frantzai eta Akitania'n 10 milloi metrotik 15'rekoak izaten ziran gutxi gora-beera (1.000 ektareatik 1.500'era). Naparroa'n txikiagoak: 500.000 millatik milloira metrokoak. Hispania'ko egoaldean oso aundiak eta itxuragabeak ziran (latifundio): eta orrela gizaldietan zear irauñ dutenak. Naparro eta Araba'n Fundus oietatik sortu ziran ainbat erri txiki.

— Nolakoak ziran nagusiaren etxeak?

— Arri ederrez egiñak, mannolez jantziak, margoak eta mosaikoak lur-gañean eta ormeetan... Etxe zoragarriak, gure euskaldunen borda edo txabolekin konparatzeko. beintzat. Baña, nagusiaren etxeakin ez ziran bearkizunak amaitzen; Fundos batean langille asko ziran bearezko: nekazariak, olagizon eta errementariak, buztin-moldatzal leak, artzai eta unai, uraren zaindaria. baso-gizonak, serbizari eta morroi... Zer, ez? Oien danentzako etxeak inguruan zeuden. korta, ikullu, labe eta abar bezela. Mundu oso bat sortzen zan Fundos baten alboan.

Ebro-ballara ez zan txarra izango orretarako.

— Oso ona: lur sakonak eta ura ugari... Erromatarrek eka-
rritako goldeak, oraindik orain, XX'garren gizaldiaren asie-
ran, milloi bat baño geiago zeuden España'ko nekazaritzan...
Gure artean, goldearen ordez, laiak; alert golderik ez zan sar-
tu Bizkai eta Gipuzko baserrietan. Emen, laiatik alduzkako
goldera (Bravante) salto egin dute. Alaz ere, arazo auetan
erromatarren ekintzak izugarritzakoak izan ziran bertako jen-
dearentzat.

— XX'garren eunki onen asieran ez dago Errioxa'ko errie-
tan tolarre gabeko etxerik.

— Tolarea. kupelak... maastiak eta mastiko matsa ardo
biurtzeko aalmena. Baña, 1959'an, Naparroa'ko Funes errian,
arlo onetan, sekulako aurkitzeak egin dituzte: 700 laukiko
metro-tokiak eta bertan ardoa egiteko bear diran tolarre. matsa

Kulturureu eutsigurri.

zapaltzeko lau gela, upelentzako lekuak... Zazpi metro zabal eta eun luze edo orren antzeko lantegi bat. Bi urrezko diru ere topa dituzte: bat Domiciano'rena (76'garren urtekoa) eta beste Adriano'rena (1'engo eunkiaren zearrekoa). Diru oiek esaten digute noizkoa zan ardotegei on.

Baña, gure baserritar eta artzaiek Ebro'tik oso urruti zeuden.

— Alaz ere, erromatarrek ekarritako ardo-kultura ori, sagardo-kultura biurtu zuten eta ez da egon gure artean tolaire eta kupelik gabeko itxurazko baserririk... Gauzak bakarrik ez ziguten erekutsi; baita izenak eurak ere, "tolare" eta "kupela" latinezko berbat bait dira biak.

EUSKERA

—Latiñez "torcular" eta guk "tolare" biurtu degu. "Kupela" latinez Cupa-cupella esaten da. Cupellak Cupa txikia esan nai du eta guk Kupela Cupa aundia egin degu. Itz oieri geure ikutua eman diegu; baña, berez, latinak dira. Gure artzaien kultura emen bertan mugatua zegoen Pirinee inguruan; erromatarrena, ordea, Mediterraneo-ertz guztietatik zetorren: Asia, Afrika eta Europa tartean zirela. Kultura-aberastasun aren aurrean bazuten zer ikasi gure orduko arbasoek. Kulturaren agerpen bakoitza bere izen bakoitzekin etorri zan eta, bi mila urte pasata gero ere, izen oiek diraute orduan esaten ziran moduan; naiz-eta latina bera aspaldian ilda egon.

—Ori nun agertzen da?

—Esate baterako, guk Porru esaten degu, aiek Porrum eta erderaz Puerro. Guk Kipula, aiek Kepul-la, erderaz Cebolla. Guk Piperra, aiek Piper, erderaz Pimiento. Baba, Faba eta haba. Bararruna = Erromatarren baba. Piku, Fikum, Higo.

Kereiza, Kerasum, Cereza. Olioa, Oleum, Aceite. Mertzika, Persika, Melocotón. Sekale, Secale, Centeno. Marrubi, Marrubium = Fresa silvestre. Gorpua eta Gorputza, Corpus, Cuerpo. Soin eta soñeko euskera utsak dira. Erdera latiniaren semea da; baña, euskerak obeto gordetzen ditu latinezko itzak erderak baiño.

— Animalien arteko itzak Zaldi eta Asto ez dira latina; Zamari, bai (Sagmarium = animal que lleva albarda para carga), erderaz, Mula. Antzar, Anser, Ganso. Aate, Anate, Pato. Aragi, Aarikitik dator, txerriki txerriki bezela. Lukainka, Likanica, Longaniza. Sukaldean: Sartagi eta Sartain, Sartago, Sartén. Katillu, Catillum, Platillo: (esan-naia aldatu diogu). Galdara, Caldaria, Caldera. Lapiko, Lapis, Puchero... Bañan sukaldeko ekintzak euskeraz diraute: egosi, erre, irakin; baita zuku, gatz, ardo, sagardo, esne, ur, ogi, opil, ore, oremai, gazte, gaztanbera, ezti, erle, erlauntz, abaraska eta abar.

—Eta, jantzieta?

—Zerki berriak agertzen dira: Praka, Braka, Pantalones. Sakela, Saccela (Sakel-la), Bolsillo. Kaltza (kaltzer-

di), Calceus, Zapato. Matassa, Mataxa, Hilo. Gona, Gonna, Falda. Goru, Colus, Rueca. Titare, Digitale, Dedal... Liñu (liñazi), Linum, Lino. Istupa, Stoppa, Estopa. Lixuba, Lixivium, Lejía... Ingude, Incudis, Yunque. Mallua, Mal-leum, Martillo. Aingura, Ancora, Ancla. Katea, Catena, Cadena. Errota, Rota, Rueda...

—Eta, etxegintzan?

—Etxegintzan, beste kultura gaietan bezela, gorengoan mailletan ebiltzen erromatarek; gu, berriz, txabol, borda eta leize-zuloak ugari eta andik irten eziñik. Ona itz batzuek; Gaztelu, Castel-lum, Castillo. Dorre, Turrís, Torre. Gela, Cel-la, Celda. Tella, Tegula, Teja. Tellatu, Tegulatum, Tejado... Baña, etxeko gorabeerak euskera utsez diraute: sua, sutegia, sutautsa, sukalde, ikatz, egur, zuzi, zura, gar, txingar, txinar...

—Eta beste-kultura agerpenik?

— Berriak diranak Buren izenekin datorte eta ekintza berriak sort-arazten diturte etxegintzan bezela, arrobi lanetan, ermentari eta arostegetan, burtigintzan, mosaikogintzan, margolaritzan eta abar. Soñeko, moda berriak eta gai berriak... Tresnerian ere berdin. Nekazaritzan tramankulu berriak eta ematiza berriak... Dana zan berri. Bideak zer esanik ez: lengo bidetxur eta gurdi-bideak zabaldu ziturten, sustraletatik berrituz, sendotuz, zuzenduz, malkarrak legunduz, mendiak jetxiz eta ibarretan zubiak jasoz... Euskaldun artzaiak, begiak zabal-zabalik, kultura agerpenezko egin zuten Bizkai eta Gipuzkoa'ko biotza; alaz ere, kultura orren aztarnak aurkitzen dituguz aizken-muturreko mendietan ere... Ez gera iñorekin ar-emanik izangabeko erri basati bat izan. Kultura-gaiak artu ditugu; baña, beti, kultura orreri geure ikutua emanez...

ARRINDA'TAR ANES